

Лещенко Г. П., к.пед.н., професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

СУЧАСНІ КОМУНІКАТИВНО ЗОРІЄНТОВАНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛІ

Анотація. У статті розглянуто сучасні підходи до викладання української мови у загальноосвітній школі, які відповідають меті і новому змісту навчання та є компетентісно і комунікативно спрямованими. Основну увагу зосереджено на функційно-комунікативному підході, визначено його сутність, основи, принципи, засоби і методи реалізації.

Ключові слова: компетентісне навчання, українська мова, компетенція, комунікація, функційно-комунікативний підхід.

Аннотация. В статье рассмотрены современные подходы к преподаванию украинского языка в средней школе, которые отвечают цели и новому содержанию обучения, и бывают компетентностно и коммуникативно направленными. Основное внимание уделяется коммуникативно-функциональному подходу, сформулированы его сущность, основы, принципы, средства и методы реализации.

Ключевые слова: компетентностное обучение, украинский язык, компетенция, коммуникация, функционально-коммуникативный подход.

Annotation. The article reviews current approaches to teaching Ukrainian language in secondary school, which answer the purpose and a new content of the native language study and are competency and communicative directed. The main attention is focused on a functional-communicative approach. Its essence, basis, principles, means and methods of implementation are defined.

Keywords: competence training, Ukrainian language, competence, communication, functional and communicative approach.

На сучасному етапі розвитку в Україні спостерігаються кардинальні соціально-економічні зміни, які принципово впливають на мету освіти. Вивчення мови – особиста потреба, яка виявляється в соціальній взаємодії та спілкуванні. Успішність спілкування і, природно, соціалізація особи залежить не тільки від бажання вступити в контакт, але і від уміння реалізувати свій мовний намір, який залежить від ступеня володіння одиницями мови і уміння вживати їх у конкретних ситуаціях спілкування, вибирати відповідні комунікативні стратегії. Ці умови володіння мовою складають сутність комунікативної компетенції, яка була висунута часом

до складу основних категорій дидактики, комунікативної лінгвістики і лінгводидактики [1; 2; 3; 4]. Основна *мета навчання української (рідної) мови* в школах України полягає у формуванні особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами у різних формах, сферах і жанрах мовлення, тобто в *забезпеченні належного рівня комунікативної компетенції учнів*, що є однією з найважливіших умов їхньої успішної соціалізації [5, с. 3].

Особливої уваги сьогодні потребує розробка нових технологій комунікативного вивчення мови, адже правильне, багате мовлення є одним з показників загальної освіти та рівня культури громадян України. Рідна мова є формою вияву національної та особистісної самосвідомості, засобом самопізнання, самовираження і саморозвитку людини [5, с. 4].

Теоретичними засадами визначення сутності комунікативної спрямованості мовної освіти та використання функціонально-комунікативного підходу стали праці психологів і психолінгвістів. Зазначену проблему досліджували психологи Л. С. Виготський, С. Г. Дубовик, М. І. Жинкін, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, О. О. Леонтьєв, І. О. Синиця, Б. Ф. Баєв, А. Р. Лурія, Е. Стоунс, методисти В. Бадер, О. М. Біляєв, М. С. Вашуленко, Л. О. Варзацька, М. Девдера, Г. М. Іваницька, О. Ю. Купалова, М. Пентилюк, О. Петрук, А. П. Старков, Г. Т. Шелехова, Н. Янчук. Положення педагогіки про пізнавальні здібності учнів вивчали А. Я. Коменський, Й. Г. Песталоцці, К. Д. Ушинський та інші, індивідуально-психологічний розвиток людини – П. П. Блонський, Г. С. Костюк, взаємозв'язок мови, мовлення і мислення – Ж. Піаже, Л. С. Рубінштейн, Г. С. Костюк, закономірності формування знань і вмінь – Дж. Брунер, О. М. Кабанова-Меллер та інші.

Метою нашої статті є дослідження сучасних підходів до вивчення української мови, які б сприяли формуванню україномовної комунікативної компетенції, з'ясування основних характерологічних особливостей функціонально-комунікативного підходу, його ролі у формуванні мовної особистості, умов і засобів реалізації.

Викладання рідної мови у ВНЗ та школах здійснюється на сучасному етапі за двома підходами: системно-мовним та комунікативно-діяльнісним. Слабкою стороною традиційної системи навчання мови за системно-мовним підходом було розрізнене засвоєння знань, що належать до різних рівнів мовної системи, а також відсутність функціональної зорієнтованості цих знань. Однією з причин цього є те, що пропоновані в підручниках та довідковій літературі теоретичні відомості недостатньо спираються на навчальний текст [4].

Сучасні підходи до навчання мови визначаються як основною функцією самої мови – бути найважливішим засобом спілкування, пізнання і впливу, так і замовленням суспільства – сформувати різнобічно розвинену і соціально активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування в

різних видах мовленнєвої діяльності, яка володіє засобами самовираження рідною мовою, вміє вести бесіду, точно і аргументовано висловлювати свої думки, дотримуючись мовної норми і правил мовленнєвої поведінки [5]. Крім того, сучасні підходи до навчання рідної мови спираються і на дані про рівень розвитку індивідуума, динаміку формування комунікативних умінь і навичок за певною методикою, порівняльну ефективність деяких аспектів роботи, методів і засобів навчання. А це передбачає використання комунікативного, функціонального, текстоорієнтованого (текстоцентричного) та соціокультурного підходів.

В українській лінгводидактиці спеціальних досліджень застосування зазначених підходів і, зокрема, функціонально-комунікативного підходу до засвоєння мовних одиниць у школах гуманітарного напрямку не проводилось, хоча проблема є актуальною і потребує розробки лінгводидактичних засад, умов його використання, методів і засобів реалізації у процесі вивчення різних розділів мовної системи.

Найбільш продуктивними для навчання мови і мовлення є комунікативно-діяльнісний та функціонально-стилістичний підходи, які постають тими засобами, що об'єднують в єдине ціле мовний і мовленнєвий зміст курсу. Зокрема, *комунікативно-діяльнісний* підхід знаходить своє відображення в теорії мовленнєвої діяльності. За такого підходу шкільний курс рідної мови повинен забезпечувати учнів не тільки знаннями, а й уміннями й навичками продукувати власні висловлювання різних жанрів, типів і стилів мовлення. Тому він тісно пов'язаний з текстотворчим. Але, на думку методистів (М. Пентилюк, О. Петрук, Г. Шелехової), текстотворчий підхід є вужчим поняттям, ніж комунікативно-діяльнісний [6; 7; 4].

Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення мови забезпечує усвідомлення учнями комунікативної функції мови. Відтак більшість мовних і мовленнєвих вправ за цим підходом необхідно виконувати безпосередньо для комунікації та спілкування. Сюди належать: створення мовленнєвих ситуацій, розвиток мотивації висловлювань, вироблення вмінь накопичувати та систематизувати для цього мовний матеріал, робота щодо вдосконалення учнівських висловлювань.

Комунікативне навчання охоплює і граматику, під час вивчення якої найбільш ефективним є *функціональний підхід*, навчання за яким допомагає школярам краще зрозуміти роль виучуваних мовних засобів у досягненні комунікативної мети, зорієнтованої на вираження думки, спілкування. Наприклад, учні повинні переконатися в тому, що для художнього опису певного предмета, особи чи явища треба буде використати різноманітні прикметники, а описати трудовий процес неможливо без уживання дієслівних форм. За такого підходу робота з розвитку мовлення набуде більшої цілеспрямованості, оскільки в учнів активно формуватимуться конкретні мовленнєві вміння.

Сучасні підходи до навчання рідної мови зумовили перегляд видів висловлювань щодо їх орієнтації на життєві потреби школярів. Так, до програми введено такі жанри мовлення, які необхідні учням у період навчання, у процесі майбутньої трудової діяльності та просто у життєвому спілкуванні. Серед пропонованих жанрів усного і писемного мовлення виділяють власне навчальні, жанри ділового мовлення, якими повинні оволодіти учні, а також жанри масової комунікації [5]. Твори і перекази в їхнього звичайному вигляді передбачено використовувати як підготовчі вправи до роботи над життєво необхідними жанрами мовлення.

Аналіз психологічної, лінгвістичної та психолінгвістичної літератури засвідчує необхідність поетапного формування мовленнєвих (комунікативних) вмінь з урахуванням специфіки усного і писемного, діалогічного і монологічного мовлення, видів мовленнєвої діяльності та ситуації спілкування. Забезпечити формування комунікативних вмінь можна через реалізацію комунікативно-діяльнісного підходу до навчання, за якого в основу вивчення мови покладено принцип формування комунікативної спроможності у спілкуванні (комунікативної компетенції). В умовах же шкільного навчання ситуація уроку знімає природну комунікативність мовлення. Саме тому виникає потреба ввести учнів у мовленнєву ситуацію і навчити орієнтуватися в ній.

Відтак, слід створювати такі умови, які б викликали у школярів внутрішнє спонукання висловити свої думки і почуття, бажання розповісти про свої враження, побачене і пережите. Мотив мовлення виникає у дітей у зв'язку із яскравими враженнями, коли вони зримо уявляють обстановку, ті місця, тих людей, про які вони розповідають, чітко усвідомлюють функції мовлення. Важливо також сформуванню у них точне уявлення про адресата мовлення, що б спонукало маленького автора задуматись над тим, як читач (слухач) сприйматиме його висловлювання.

Визначальні особливості названих підходів – це орієнтування на мовлення, застосування ситуативних завдань, робота з текстом. Текст є основою мовленнєвої діяльності, що зумовило виокремлення на сучасному етапі ще одного підходу – *текстоцентричного (текстоорієнтованого), або текстотворчого*. Філософія, теорія і практика навчання української мови, як зазначено у Концепції мовної освіти 12-річної школи, має бути передусім спрямована на відродження й подальший розвиток української мови на всьому терені України, формування мовної особистості як гаранта забезпечення і подальшого розвитку національної культури й державності.

Аналіз мети, змісту і структури соціокультурного компоненту та критеріїв його засвоєння засвідчує, що основою цього компоненту є *текст або система тематично об'єднаних текстів українознавчого спрямування*. Навчальний текст повинен стати найважливішим елементом будь-якого уроку, незалежно від його теми чи мети, етапу навчання та типу уроку. Це

й складає *сутність текстоцентричного підходу* до вивчення мови. Реалізація текстоцентричного підходу до навчання мови передбачає формування мовних, мовленнєвих та комунікативних умінь на основі тексту, який є основним засобом навчання на усіх етапах. Робота з текстом охоплює два аспекти: аналіз готових текстів та побудова власних висловлювань різних типів, стилів та жанрів мовлення.

Соціокультурний підхід у мовній освіті – це вивчення мови на основі створеної українським народом оригінальної і яскравої культури, відображеної у міфології, традиціях і звичаях, усній народній творчості, а також акумульованої у перекладних літературних творах культур інших народів, трансформація учнем відомостей з мови, літератури, історії та інших предметів, власного життєвого досвіду, що відбувається у процесі підготовки усних та письмових творів, під час виконання творчих робіт інших жанрів, в особистісно неповторний погляд на життя, у переконання, світоглядні установки, ідеали, у знання культурних реалій, які забезпечують органічне входження в суспільство, визначення свого місця у ньому, реалізацію потенційних можливостей особистості. Для цього ретельно добирають, конструюють і систематизують тексти з виразним виховним спрямуванням і відповідну тематику творчих робіт, що передбачають формування патріотичних, морально-естетичних, екологічних переконань та естетичних смаків. Упровадження соціокультурного підходу сприяє формуванню соціокультурної компетенції школярів.

Особистісно зорінтований підхід до вивчення мови передбачає забезпечення вчителем оптимальних умов для різнобічного мовленнєвого розвитку кожного учня, урахування його індивідуальних особливостей, пізнавальних потреб, інтересів, прагнень, заохочення до самостійності у вивченні української мови, самопізнанні та саморозвитку. Для цього вчитель заохочує і надає допомогу учням у визначенні індивідуальної навчальної мети, плануванні й організації роботи над її досягненням у міру їхнього готовності до самостійної пізнавальної діяльності. Найбільш сприятливими для реалізації цього підходу, на думку авторів програми, є такі сфокусовані на учневі методи і форми роботи, як *дискусія, рольова гра, групова і парна форми роботи, керовані дослідження, контракти, проекти, самостійна пошукова робота, самооцінювання* тощо.

Саме особистісно зорінтований підхід дає змогу забезпечувати формування особистості учня, сприяє вивченню мови як засобу самопізнання, саморозвитку та самореалізації.

Компетентнісний підхід – це підхід, за якого акцент робиться на результаті освіти, причому як результат розглядають не суму засвоєної інформації, а здатність людини діяти в різних проблемних ситуаціях. Йдеться про зміну одиниць організації змісту освіти і зміну способів оцінки ефективності процесу освіти. Оскільки мета сучасної мовної освіти полягає

у формуванні комунікативної компетенції, реалізація компетентнісного підходу в школі належить до пріоритетних напрямів [2]. Деякі лінгводидакти (Л. Паламар, Н. Янчук) виокремлюють функційно-комунікативний підхід [8; 9]. У вітчизняній лінгводидактиці існує термінологічний різнобій, щодо дефініцій «комунікативний», «функціональний», «принцип», «підхід», а також у їхньому змістовому наповненні. Для з'ясування особливостей функціонально-комунікативного підходу розглянемо спрямованість і сутність компонентів назви, де основне навантаження належить «комунікативному» як ширшому поняттю, що містить функціональний.

Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення мови забезпечує усвідомлення її комунікативної функції. А тому більшість мовних і мовленнєвих вправ за цим підходом має виконуватись із метою самої комунікації та спілкування. Сюди належать і створення мовленнєвих ситуацій, і розвиток мотивації висловлювань, і вироблення вмінь накопичувати та систематизувати для цього мовний матеріал, і робота щодо вдосконалення власних висловлювань.

На нашу думку, *мета* реалізації *комунікативного підходу* полягає у оволодінні мовними засобами спілкування, спрямованими на їх практичне застосування у мовленнєвій діяльності, розвиток умінь у всіх видах мовленнєвої діяльності.

Основа комунікативного підходу складає теорія мовленнєвої діяльності, комунікативістика та психолінгвістика. До принципів на яких він базується належать: функціональність, новизна, ситуативність, мовленнєво-мислительна активність, індивідуалізація та диференціація навчання.

Засобами його реалізації виступає текст або система текстів з завданнями до них, що відповідають етапам породження висловлювання, враховують специфіку кожного виду мовленнєвої діяльності та ситуативні завдання. При цьому використовуються інтерактивні методи навчання, робота в групах та парах.

Комунікативне навчання охоплює також граматику, тут на перший план виступає *функціональний підхід*. Термін «функціональний» підкреслює активний характер навчання мови, передбачає вивчення мовного явища не за формою, а за його функціями. Цей принцип уперше був сформульований у методиці викладання іноземних мов А. П. Старковим, який вважав, що принцип функціональності визначає об'єкти навчальної діяльності вчителя і учнів, а також форми і зміст цієї навчальної діяльності, а отже оволодіння тим, що функціонує в процесі усної і писемної комунікації. Більшість методистів (М. Р. Львов, Т. К. Донська, С. Г. Дубовик, О. М. Петрук) зазначають, що функціональний підхід передбачає такий відбір матеріалу, спосіб його презентації, побудову аналізу мовних зразків, які б показували їх роль у передачі думки, її найтонших відтінків [6]. За такого підходу особистість повинна зрозуміти призначення кожної одиниці мови та її форми. Сутність *функціонального підходу* до вивчення мови полягає у

визначенні функції мовних засобів, їх ролі у створенні власних висловлювань, засвоєнні комплексу різних мовних засобів у їх взаємодії та контекстуальній обумовленості, підготовці до побудови текстів різних типів і стилів мовлення, адекватних використанню мовних засобів.

Основою *функціонального підходу* є функціональна граматика та функціональна стилістика, а до *принципів*, на яких він базується відносяться: стилістична диференціація мови, урахування поліфункціональності мовних засобів, свідомості і активності, доцільності використання мовних засобів, контекстуальної обумовленості вживання мовних засобів.

В якості *засобів* його реалізації виступають тексти для функціонально-лінгвістичного аналізу, система лексико- та граMATИКО-стилістичних вправ на базі текстів різних стилів. При цьому, використовуються такі *методи*: проблемно-пошуковий, евристична бесіда, функціонально-лінгвістичний аналіз, продуктивно-творчий аналіз. Функціональний підхід допомагає краще зрозуміти роль виучуваних мовних засобів у досягненні комунікативної мети, зорієнтованої на вираження думки, спілкування. Розгляд характерологічних особливостей комунікативного та функціонального підходів дозволив нам сформулювати визначення функціонально-комунікативного підходу, за яким він розуміється як навчання вибору із системи мовних засобів певних її вузлів, функціонально взаємозалежних форм, використання їх у конкретній ситуації спілкування.

На думку Л. М. Паламар «функціонально-комунікативний принцип є новою вищою сходинкою у методиці вивчення мови взагалі, за якого основна увага звернена на функціональну суть мовного матеріалу» [8]. Реалізація функціонально-комунікативного підходу як засобу формування мовної особистості, на нашу думку, можлива за таких умов:

а) надання пріоритету у навчанні мови мовленнєво-комунікативним, а не мовним засадам, що сприятиме розвитку умінь спілкуватися в усній і писемній формі;

б) посилення функціональної спрямованості у розгляді мовних одиниць під час вивчення теоретичного матеріалу;

в) вивчення мовних одиниць у єдності їх змісту, форми, функцій, що сприятиме інтеграції мовленнєвої діяльності, тобто свідомому оволодінні мовою;

г) використання спеціально укладеної системи вправ і завдань на основі зв'язних текстів різних типів, жанрів, стилів мовлення, що є основою реалізації функціонально-комунікативного підходу у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу;

г) створення системи ситуативних завдань до усіх розділів шкільного курсу української мови. Реалізація перерахованих умов передбачає використання тексту на всіх етапах формування мовної особистості. Проблема тексту у зв'язку з навчанням рідної мови за функціонально-комунікативним підходом є надзвичайно актуальною та принциповою, оскільки саме текст є одиницею, змістом, метою і засобом цього навчання.

Проведений аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми та вивчення стану викладання української мови у навчальних закладах різних типів, а також експериментальна діяльність автора дозволили визначити сучасні підходи до вивчення української мови як засобу спілкування та формування комунікативної компетенції школярів. Це компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, функційно-стилістичний, текстоцентричний, особистісний, соціокультурний та функційно-комунікативний підходи.

Вивчення мови за функційно-комунікативним підходом – це навчання вибору із системи мовних засобів функціонально взаємозалежних форм, використання їх у конкретній ситуації спілкування. Основою і однією з головних умов реалізації зазначеного підходу є текст. Робота з текстом дає можливість розв'язувати проблеми внутрішньо предметних зв'язків, показувати функціонування у мовленні мовних одиниць усіх рівнів, проводити спостереження за відповідними мовними явищами, створювати власні висловлювання, адекватні ситуації спілкування, тобто формувати мовну особистість, яка вільно володіє засобами української мови у будь-якій мовленнєвій ситуації. Мовна особистість розвивається у процесі спілкування, яке вимагає не тільки знань мови, функціонального навантаження мовних одиниць різних рівнів, але й умінь доречного й функціонально – доцільного їх використання. Це стає можливим за умов використання функціонально-комунікативного підходу до вивчення мови, який є тим основним засобом, що допомагає засвоїти мову як засіб спілкування на основі практичного застосування мовного матеріалу.

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К.: Ленвіт, 2003. – 261 с. **2.** Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг.ред. О. В.Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с. **3.** Єрмоленко С. Формування комунікативної компетенції у лінгводидактиці / С. Єрмоленко // Українська мова та література. – 2007. – № 40. – С. 3-8. **4.** Шелехова Г. Сучасні підходи до навчання рідної мови в загальноосвітній середній школі / Г. Шелехова // УМЛШ. – 1998. – № 1. **5.** Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-12 класи. – К.: Ірпінь, 2005. – 205 с. **6.** Петрук О. М. До проблеми навчання української мови на функціонально-комунікативних засадах / О. М. Петрук // Нова педагогічна думка, 2003. – № 3. – С. 70-73. **7.** Пентилюк М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання рідної мови / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // УМЛШ, 2006. – № 1. – С. 15-20. **8.** Паламар Л. М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості. Автореф. дис... докт.пед. наук / Л. Паламар. – Київ. – 1997. – 45 с. **9.** Янчук Н. Реалізація функціонально-комунікативного підходу до вивчення лексики сучасної української літературної мови / Н.Янчук // УМЛШ. – 2005. – № 7. – С. 15-20.

Рецензент: д.пед.н., професор Хом'як І. М.